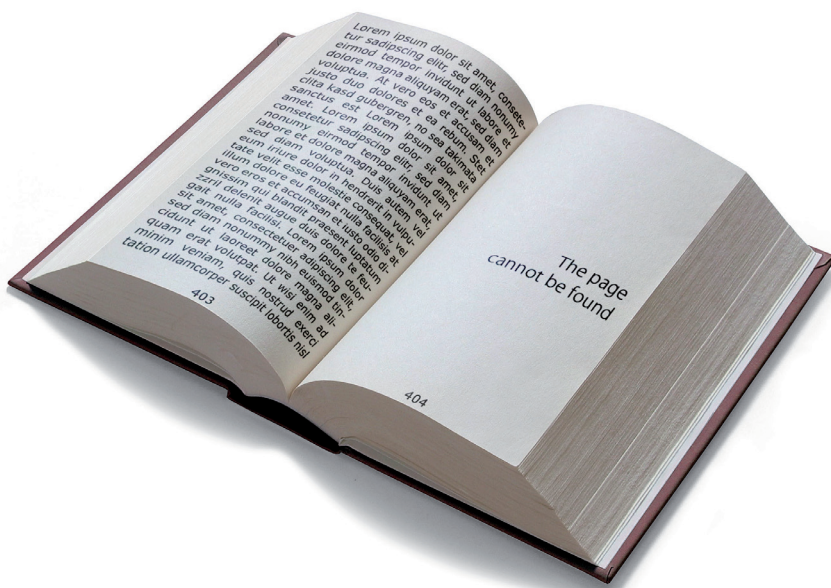

Szerkesztette: Tóth Zsófia Anna

A VARÁZSGYŰRŰTŐL AZ INTERKONFESSZIONÁLIS KOMMUNIKÁCIÓIG

INFORMÁCIÓTUDOMÁNYI METSZÉSPONTOK
BÖLCSÉSZETI MEGKÖZELÍTÉSSEN

Primaware
Szeged, 2011

Szerkesztette: Tóth Zsófia Anna

A VARÁZSGYŰRŰTŐL AZ
INTERKONFESSZIONÁLIS
KOMMUNIKÁCIÓIG

INFORMÁCIÓTUDOMÁNYI METSZÉSPONTOK BÖLCSÉSZETI
MEGKÖZELÍTÉSBN

PRIMARE
Szeged, 2011

A konferencia kötet a TÁMOP-4.2.1/B-09/1/KONV-2010-0005
azonosító számú, „Kutatóegyetemi Kiválósági Központ létrehozása
a Szegedi Tudományegyetemen” című projekt az Európai
Unió támogatásával, az Európai Regionális Fejlesztési Alap
társfinanszírozásával valósul meg.

A KIADVÁNYT SZERKESZTETTE:

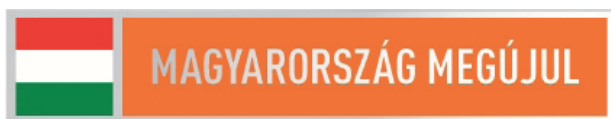
MARIÁNOVICH DÁNIEL

ISBN 978-963-306-108-4

© A címlapon szereplő képet Alexandre Galant bocsájtotta a kötet szerkesztőinek rendelkezésére

© Arany Mihály György, Cserhátiné Ohnmacht Magdolna, Czerjak Milána, Dótsch Szilvia, Hausz Frigyes, Hevesi Andrea, Illés Imre Áron, Kovács Krisztina, Lénárt András, Lengyel Zsuzsanna, Maczelka Csaba, Milián-Bogyai Réka Orsolya, Mitnyán Lajos, Nádasdi Péter, Petneházi Gábor, Székesi Dóra, Szilágyi Péter, Szócs Tibor, Tóth Ákos, Tóth Csilla, Tóth Zoltán János, Tóth Zsófia Anna, Turi Zsolt, Varga Ferenc, Virágh Anna, Vukman Péter, Z. Karvalics László

BEVEZETŐ

Az információ-jelenséggel foglalkozó kortárs tudományosságnak egyre bonyolultabb a természetrajza és a szakmai-diszciplináris beágyazása. A kommunikációelmélettel kokettáló matematikai-statisztikai információelmélet árnyékában évtizedekre háttérbe szorult az az alapvető szempont, hogy a jeltömeg fizikai mozgására és állapotára érvényes kvantitatív, mennyiségi megközelítés mellett – és gyakrabban: helyette – a jelentésre, a tartalomra és a funkcióra érzékeny minőségi, kvalitatív vizsgálatokra is szükség van.

Ennek a tudományos küldetésnek elsősorban a társadalom-és bölcsészettudományok tudnak megfelelni. Az alábbi kötet, amely a Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának fiatal kutatóitól (PhD hallgatók, tudományos segédmunkatársak és tudományos munkatársak) származó tanulmányokat tartalmaz, jól szemlélteti azt a tematikus és módszertani sokféleséget, amellyel a legkülönbözőbb témák kutatói megtalálhatják az utat az információval, annak természetével, áramlásával, terjedésével kapcsolatos kérdésekhez. Láthatóvá válik, hogy miként újítja, frissíti meg a hagyományos megközelítéseket egy információ-központú nézőpont-választás, és a legérdekesebb eredmények avval az ígérettel is kecsegtetnek, hogy speciális szakterületi témák tanulságai, eredményei felhasználhatóak lehetnek egy átfogóbb információtudományi szintézisben.

A közölt dolgozatok a 2011. február 3-án megrendezett „Információs társadalom alprogram szakmai konferenciája” című tudományos rendezvényen elhangzott előadások írott változatai. Ezen a konferencián a TÁMOP-4.2.1/B-09/1/KONV-2010-0005 azonosító számú, „Kutatóegyetemi Kiválósági Központ létrehozása a Szegedi Tudományegyetemen” című projekt keretein belül alkalmazott fiatal kutatók mutatták be vizsgálódásaik és munkájuk eredményeit.

Szeged, 2011. június

Z. Karvalics László és Tóth Zsófia Anna

TARTALOM

IRODALOM

- 1 . Maczelka Csaba: *Hiszen te tudással sáfárkodsz*
Információáramlás és utópikus hagyomány Gabriel Plattes Macaria c.
művében..... **9**
- 2 . Székesi Dóra: *Az emberi elme működése, a valóság érzékelése,*
nyelvi reprezentációja és az emberek közötti kommunikáció Diderot
első filozófiai írásaiban**19**
- 3 . Arany Mihály György: *(Ki)útkeresések Christoph Ransmayr*
regényeiben**27**
- 4 . Mitnyán Lajos: *Inspiro vs. informo, avagy az angyali*
üdvözletről és az információ kultuszáról.....**35**
- 5 . Czerjak Milána: *A művészet mint kommunikatív aspektus*
Gogol alkotásfilozófiájában.....**43**
- 6 . Varga Ferenc: *Varázsgyűrű - mesék Andrej Platonov*
tollából **51**
- 7 . Hevesi Andrea: *Interkonfesszionális kommunikáció a korai*
újkorban: Balassi Bálint Adj már csendességet kezdetű versének
unitárius szöveg-hagyománya**57**
- 8 . Kovács Krisztina: *Információs stratégiák és beszéd-módok,*
a narratív identitás változatainak bemutatása a modernség iro-
dalmának egy példáján keresztül (Város és vidék találkozása
Hunyady Sándor prózájában)**63**
- 9 . Tóth Ákos: *"A Szép Ernő-ügy" (Egy példa az irodalomtörténeti*
allegóriák keletkezésére, hatására, utóéletére).....**72**
- 10 . Milián-Bogyai Réka Orsolya: *A képiség kirajzol(ód)ása*
Garaczi László A mennyország térképe című elbeszélésében.....**80**

KULTÚRA

- 11 . Tóth Zsófia Anna: *A Chicago (1924-2002) karneváli végzet*
asszonyai: élet-halál/információ-dezinformáció zsonglőrök az
információs társadalom hajnalán.....**90**

- 12 . Tóth Zoltán János: *Performativitás és erőszak a hardcore mainstream pornófilmben. Az erőszak a férfi békéje.....97*
- 13 . Petneházi Gábor: *Színlelés és rejtőzködés, információ és dezinformáció a késő-renaisszánszban Kovacsóczy Farkas padovai beszédein keresztül108*
- 14 . Turi Zsolt: *A nyelvi tesztek szerepe a cartoos stenosis és a Huntington-kór diagnosztikájában115*

TÖRTÉNELEM

- 15 . Illés Imre Áron: *A flaviusi városi törvények szerepe Hispania romanizációjában.....130*
- 16 . Lénárt András: *Propaganda és cenzúra: spanyol filmpolitika a Franco-korszakban.....137*
- 17 . Virágh Anna: *Külgazdaság és katonapolitika: adalékok az Egyesült Államok spanyolországi támaszpontjainak finanszírozási kérdéseihöz (1953-1955)144*
- 18 . Szócs Tibor: *Intézményes szóbeliség: a poroszlói rendszer az Árpád-korban151*
- 19 . Hausz Frigyes: *Egy tudományos társaság kiépítése: a Royal Society és Magyarország161*
- 20 . Szilágyi Péter: *Párbeszéd a kultúrák között: Magyarország és Líbia diplomáciai kapcsolatának kezdeti lépései168*
- 21 . Vukman Péter: *Az információáramlás és az információszerzés lehetőségei és korlátai: Brit jelentések Magyarország a szovjet-jugoszláv konfliktusban játszott szerepéről (1948-1953)177*

NYELVÉSZET

- 22 . Lengyel Zsuzsanna: *A humán kommunikáció evolúciós előzményei.....185*
- 23 . Cserhátiné Ohnmacht Magdolna: *A progresszív aspektus temporális tulajdonságainak vizsgálata - Az unicitás194*

24 . Tóth Csilla: <i>Monotonitás és következtetések a magyar statikus lokatívuszi ragok, névutók esetében</i>	203
25 . Nádasdi Péter: <i>A prenominalis vonatkozó szerkezetek a magyarban</i>	213
26 . Dótsch Szilvia: <i>Az orosz tárgyatlan igék</i>	221

Lénárt András

Propaganda és cenzúra: spanyol filmpolitika a Franco-korszakban

Tanulmányomban a Franco-diktatúra (1939-1975) filmpolitikájának főbb elemeit mutatom be. Célom, hogy rávilágítsak, egy totalitárius berendezkedésű államban a központilag meghatározott információáramlás hogyan jelenik meg egy alapvetően fikciónak tekintett művészi kifejezőmódban, és hogyan tudta ezt felhasználni a hatalom a nép befolyásolására.

A 20. században egyre népszerűbbé váló filmművészet erejét már korán felfedezték. A saját táborhoz tartozó nép összefogása és lelkesedésének fenntartása a belföldre irányuló, az ellenfél hitelének és önbizalmának gyengítése pedig a külföldet megcélzó propaganda feladatává vált, és mindkét törekvés megfelelő eszközre talált a mozgóképben. Lenin korán felismerte, hogy a film lehet a legfontosabb művészeti képződmény, melyet ideológiája szolgálatába állíthat. A nagyrészt analfabéta és nagy kiterjedésű területen élő néptömegekhez a filmen keresztül volt a legegyszerűbb eljutni. Tőle származik az elhíresült mondat: „Minden művészet közül számunkra a film a legfontosabb” (Taylor and Christie 2002, 53). Az évek-évtizedek során Mussolini, Hitler, Sztálin, majd Fidel Castro és Kim Dzsong Il is hasonló módon vélekednek, és igyekeznek aktívan részt venni az ország filmpolitikájának alakításában. A spanyol Francisco Franco tábornok, a Duce és a Führer idevonatkozó intézkedését alapul véve, szintén nagy figyelmet fordított a filmpolitikára, mi több, ő maga is amatőr filmes volt katonai karrierje kezdetén (Rebellón Dominguez 1925, 93).

Az 1930-as évek elején már minden réteg számára többé-kevésbé világossá vált Spanyolországban is, hogy a film több egy egyszerű populáris, főleg az alsóbb néprétegek számára szórakozást nyújtó eszköznél. Korán megszülettek az első, akkori viszonyok közepette modernnek számító filmstúdiók, és ekkoriban jelentek meg a spanyol film aranykorának első kiemelkedő alakjai is, köztük az ifjú Luis Buñuel vagy Benito Perojo. A jelenlegi spanyol uralkodó, János Károly király nagyapja, XIII. Alfonz korán a filmművészet szerelmese lett, azon belül is elsősorban a „felnőtt filmek” vonzották. Már az 1920-as években Európában egyedülálló filmfelvevőgép-gyűjteménnyel rendelkezett,

magánfilmtára pedig szintén említésre méltó, itt megtalálható volt kedvenc műfaja, a pornográf film minden jelentősebb darabja.

A spanyol intellektuális elit is már egyre inkább elfogadta a filmet mint szórakoztató eszközt, az 1936-ban kirobbant polgárháború azonban hirtelen lefékezte a fényesnek ígérkező diadalmenetet. A fegyveres konfliktus éveiben két Spanyolország nézett szembe egymással: a felkelő, szélsőjobboldali ideológiával szimpatizáló francóista csapatok, valamint a megdöntött és menekülésre kényszerített demokratikus kormány véres harcot folytatott. Mindkét csoport hasznos eszközként, igazi fegyverként tekintett a filmre, és ezzel ők is Mussolini véleményét tükrözték: „A film a legerősebb fegyver”, mondta a Duce (Aristarco 1996, 73).

A hadban álló Spanyolország két oldalán azonban nem voltak ki-egyenlítették a filmes erőviszonyok (sem). A korszakhoz képest igen jelentősnek számító technikai újításokat hasznosító infrastruktúra és szakemberi gárda szinte kivétel nélkül a köztársasági ellenőrzés alatt álló területekhez kötődtek, Francót és csapatát csak a Casanova dinasztia Cifesa filmstúdiójának szétszórt stábjai támogatták. A polgárháború előtt hatalmon lévő Népfrontot alkotó pártok, szervezetek mind saját filmgyártásba kezdtek, de ez sem volt egységes: a kormányzati filmkészítés mellett marxista, anarchista, szak-szervezeti sejtek is rögzítettek és terjesztettek mozgóképeket. Természetesen mindannyian saját propagandisztikus céllal tették ezt.

Már a spanyol polgárháború éveiben Németország, Olaszország és Spanyolország filmművészeti egyezményeket írt alá, ezek értelmében egymás között cserélték propagandafilmjeiket, filmhíradóikat. Nagy népszerűsége miatt az úgynevezett *offenzív filmek*.⁴² A polgárháborús időkben pedig Hitler lehetővé tette, hogy a spanyol „nemzeti ügyet” szolgáló filmek a német filmstúdiókban dolgozhatnak, őket a Führer sokszor személyes hangvétélű vacsorákon látta vendégül. Számos koprodukciót készítettek a két országgal, rendkívüli keretszerződéseket kötöttek. Idővel azonban a cenzúra elérte az olasz fasiszta propagandafilmeket is, majd az olasz filmhíradókat felváltotta a saját készítésű *NO-DO (Noticiarios y Documentales* –

42 Az offenzív filmek egy ország olyan alkotásai, melyek egy másik ország múltját, intézményeit, szokásait sértik, sok esetben szélsőségesen támadó jelleggel; ezek célja a gyártó ország másik nemzettel szemben viseltetett hivatalos politikájának alátámasztása. A kommunikációelméletben és propaganda-történetben használatos *dezinformáció* egyik elemeként tekinthetünk ezekre a művekre.

Filmhíradók és Dokumentumfilmek). A NO-DO alapvetően a német UFA Spanyolországban létrehozott szakmai-technikai hálózatára támaszkodott, de a nemzetközi jelleg más területen is fennmaradt: a spanyolok szerződéseket írtak alá Németországgal és az Egyesült Államokkal, melyek értelmében a különböző nemzetiségű filmhíradók anyagait egymással megoszthatták.

A Franco-korszakban készült filmeket alapvetően két részre bonthatjuk. Egyik részről megemlíthető a rezsim „hivatalos” mozija, amely megpróbált igazodni a fennálló társadalmi viszonyokhoz és rezdülésekhez, egyszersmind formálva is azt. A nemzeti propaganda kifejtését olyan filmek kapták feladatul, amelyek a dicső hispán értékek megtestesülését jelentették. Egyes esetekben maga Franco vagy más kormánytagok és katonatisztek, más alkalommal szimplán csak hithű francóista filmesek védőszárnyai alatt készültek ezek a munkák. Propaganda szempontjából a spanyol múlt és a spanyol jelen összekapcsolása váltott ki igen kedvező hatást, főleg történelmi és háborús műfajokban. Az egyházi tematika pedig a lelkeket vette célba (ebben a magyar származású Vajda László filmrendező is nagy segítségükre volt, erről bővebben: Lénárt 2010, 92-99).

A spanyol filmpropaganda prototípusának elkészítésében – Jaime de Andrade álnév alatt – maga Franco tábornok segédkezett. Ő írta meg a forgatókönyv alapjául szolgáló szövegekönyvét a Faj (José Luis Sáenz de Heredia rend. Raza. Írta: José Luis Sáenz de Heredia és Antonio Román. Consejo de la Hispanidad, 1941) című filmnek. A szándékosan eposzi jelleggel felruházott cselekményben egy család tagjait mutatják be az 1898-as függetlenségi háborúk és az 1936-os polgárháború közötti időszakban. A hazafiság, a Spanyolország Tudat (Hispanidad), a katolikus értékek mindenek felett álló tisztelete, valamint az egyenes jellem kialakításában kulcsszerepet játszó katonai életforma. Az 1950-es években a filmet újravágták és újraszinkronizálták, hogy minden részletében – naprakészebb – legyen a népnak szánt üzenete.

A fentiek mellett már a korai években megjelent a francóista filmgyártáson belül egy csoport (*la disidencia*), akik kezdetben óvatosan, később már bátrabban, eltértek a hivatalos irányvonaltól, és különböző műfajok (pl. enyhe kritikát tartalmazó komédiák és szatírák) segítségével felvillantották a rendszer árnyoldalait, ellentmondásait. Ezeket a műveket árgus szemekkel figyelték a cenzorok, és igyekeztek minden adandó alkalommal beavatkozni. Ehhez azon-

ban szükséges volt, hogy megjelenjen a filmgyártás minden területére kiterjedő központosítás és állami kontroll.

A polgárháború kitörése után nem sokkal a Spanyolországban bemutatásra kerülő, illetve ott készülő filmek a Filmművészeti Cenzúra Legfelsőbb Juntája hatáskörébe kerültek. Ezen intézmény legfontosabb feladata – a megalapításukról szóló rendelet szerint – „a háborút megörökítő filmszalagok felügyelete”; ezt a kitételel nem sokkal ezután Ramón Serrano Súñer belügyminiszter (Franco tábornok sógora) a következőképpen egészítette ki: „figyelembe véve, milyen befolyással rendelkezik a film a gondolatok szabad áramlása és a tömegek nevelése felett, a Spanyol Állam minden szükséges intézkedést megtesz, hogy a potenciális veszélyforrásokat ellenőrzése alá vonja” (Caparrós Lera 1999, 67). Egyértelművé vált: nem szabad figyelmen kívül hagyni a film erejét, hiszen rendkívül veszélyes (vagyis: rendszerellenes) üzeneteket is közvetíthet a közönség felé. Ezzel egy újabb területen valósult meg az államilag kontrollált információközlés.

Ahamarosan létrejövő Nemzeti Filmszakosztály irányelvei szerint „az Állam gyakorolja a filmek feletti felügyelet és irányítás jogát abból a célból, hogy méltó legyen hazánk szellemi értékeihez”, valamint „az Állam minden esetben fenntartja magának a filmhíradók és a propagandisztikus célú dokumentumfilmek gyártásának jogát” (Caparrós Lera 1999, 68). A 40-es 50 –es évtizedben gyakran és sokrétűen módosult a filmpolitika irányítása, és ez több tényezőnek is köszönhető. Kiindulópontként fontos megemlíteni, hogy a polgárháború előtti évtizedekben egyik kormány sem rendelkezett határozott állásponttal azzal kapcsolatban, kell-e szabályozni a filmkészítést és bemutatást, és ha igen, milyen módon. Primo de Rivera és a II. köztársaság idején már tettek bizonyos lépéseket, elsősorban a cenzúra területén, de nem jött létre kiforrott filmpolitika. Másik okként jelölhetjük meg azt aényt, hogy a Franco-rendszert alkotó „családok” különböző súllyal jelentek meg a döntéshozatalban. Mindenekelőtt a Nemzeti Mozgalom mellett legfontosabb tényezőként jelen lévő katonaság és egyház adta a hatalom legfontosabb dimenzióit. Az akkori spanyol berendezkedés gerincét alkotó hadsereg érzékenynek mutatkozott minden kis rezdülésre, amely a rendszer stabilitását megingathatta. A katolikus klérus a rezsím másik fő támaszát képviselte, missziójuk a katolikus lelkek védelme minden káros, őket esetlegesen tévútra terelő hatástól.

A film pedig, mint kiderült, az egyik legjelentősebb faktorrá lépett elő, és ezt minden oldalon gyorsan felismerték.

A filmgyártásban, ahogyan az akkori Spanyolországban a „szabad” önkifejezés minden területén (irodalom, sajtó, művészetek), a cenzúra volt a mindent meghatározó felsőbb hatalom, amely eldöntötte, egy adott mű eljuthat-e szélesebb közönség elé. Nem beszélhetünk ugyanakkor valamiféle egységes cenzúráról, a beavatkozásnak ugyanis nem léteztek központilag meghatározott normatív keretei. Irányadó direktívák hiányában, minden mű megítélése külön döntést igényelt, testre szabott eljárások határozták meg, mi maradhat egy filmben és mit kell belőle eltávolítani. Ez sok esetben a pillanatnyi közhangulattól, a cenzorok szeszélyétől függött, valamint attól, hogy a cenzor személyisége és a rezsimben betöltött pozíciója (katonatiszt, egyházi személy, politikus) az erkölcsiség és a valóságábrázolás mely oldalát domborította ki. A filmrendezők és kollégáik persze akkor jártak a legjobban, ha már előre számításba vették, a leforgatásra váró anyag mely részletei szűrhatják majd a felsőbb vezetés szemét, így az öncenzúra lehetőségével élve megspórolhatták magunknak a további kellemtelenségeket, illetve az anyagi és idővesztéseket.

Lényeges szerepe volt a művek elfogadásában vagy elutasításában a Propagandisták Nemzeti Katolikus Társaságának (*ACN de P*), melynek létrejöttét Franco ösztönözte, és tevékenységében is aktívan részt vett. Ők alkották a rezsim legvallásosabb szekcióját, és meg voltak róla győződve, hogy a kommunista fenyegetés és a társadalom szétforgácsolódása nagyon is létező veszély. Számukra kulcskérdés volt, hogy befolyásukat kiterjesszék minden kommunikációs eszközre, saját filmgyártói tevékenységbe is kezdtek.⁴³

Az egyik legfontosabb, még a cenzúránál is nagyobb hatalommal bíró erőt az idegen nyelvű filmek kötelező szinkronizálása jelentette. Mivel Spanyolországban kizárólag kasztíliai spanyolul szólalhattak meg a művek, minden más nyelvnek el kellett tűnnie a mozikból. A szinkron segítségével a károsnak ítélt dialógusok is új köntösben kerültek a néző elé.

Változások az 50-es évek végén, elsősorban a 60-as években következtek be. Az Opus Dei nevet viselő, rendkívül vallásos, ugyanakkor profi szakembereket, technokratákat is tömörítő csoportosulás sietett Franco segítségére, hogy az ország gazdasági problémáit rendbe tegyék. A csoport által az 50-es évek végén beindított Első Fejlesztés

43 Erről lásd részletesebben: Montero 2002, 175-189.

tési Terv, valamint a diktatúra azon szándéka, hogy nyitottabbnak, demokratikusabbnak mutakozzon a külvilág felé, természetesen érzékeltette hatását az ország mozgóképgyártásában és a filmek tematikájában is. Ahogyan a gazdasági élet területén is megindult egy bizonyos nyitás, és vonzóvá próbálták tenni az országot a külföldi tőke számára, úgy a filmgyártás területén is megjelentek más országok, elsősorban az Egyesült Államok, és olyan szférákba is lehetőségük volt beszivárogni, amelyeket korábban kizárólag hazai befektetők és szakemberek számára tartottak fenn.

A 60-as években az új filmművészeti főigazgató, José María García Escudero színre lépésével indult meg egyfajta nyitás, aki liberálisabb szemlélete miatt sokszor került összetűzésbe nemcsak közvetlen feletteseivel, de magával Francóval is, az államfő azonban eleinte nem távolíthatta el őt posztjáról, mert világossá vált számára: ez a nyitás lehet az egyetlen út a jövő felé. A főigazgató egy új parancsot vezetett be: „csináld a dolgokat rosszul, de gyorsan. Még mindig jobb, mint ha nem csinálsz semmit”(García Escudero 1978, 37-38).⁴⁴ Kidolgozta a filmcenzúra normáit, bevezetve az „intelligens cenzúra” fogalmát, melyet alapul vettek és felhasználtak később más kulturális területeken dolgozó döntéshozók is saját hatáskörükben.

A spanyol film fellendülésének és az egyértelmű nyitásnak ugyanaz vetett véget, mint a Franco-rendszer egészét tekintve a hasonló kezdeményezéseknek: megkeményedett a merev, ragaszkodó, „bunker” csoport, akik túlzásnak tartották a liberalizációt. A főigazgatót eltávolították posztjáról, de intézkedéseinek hatása – mint egy hivatkozási alapként és követendő példaként – szinte a rezsim bukásáig fennmaradt. Az utolsó években hozott, gyakran egymásnak ellentmondó határozatok, a kis teljesítményű stúdiók megsokszorozódása és magában a filmiparban dolgozó személyeknek a tanácsatlansága tulajdonképpen kicsinyítve letükrözték azt, ami az agonizáló francóizmus magasabb szintjein ment végbe.

44 A filmművészeti főigazgató igen termékeny írónak bizonyult, számos könyvet adott ki történelmi és filmpolitikai témában. Széleskörű tevékenységéről bővebben: Lénárt 2009, 37-48.

Aristarco, Guido. *Il cinema fascista: il prima e il dopo*. Bari: Edizioni Dedalo, 1996.

Caparrós Lera, José María. *Historia crítica del cine español*. Barcelona: Editorial Ariel, 1999.

García Escudero, José María. *La primera apertura. Diario de un director general*. Barcelona: Editorial Planeta, 1978.

Lénárt András. „Un hombre de la apertura franquista. García Escudero.” *Acta Scientiarum Socialium XXX*. Kaposvár, 2009, 37-48.

Lénárt András. „Mussolini ellensége, Franco kegyeltje” In Ferwagner Péter Ákos és Kalmár Zoltán szerk. *Az átmenet egyensúlya*. Budapest: Áron kiadó, 2010, 92-99.

Montero, Mercedes. „Cine para la cohesión social durante el primer franquismo” In José-Vidal Pelaz és José Carlos Rueda szerk. *Ver cine*. Madrid: Ediciones Rialp, 2002, 175-189.

Rebellón Domínguez, Gabriel: *Seis meses en Yebala*. Madrid: Sáez Hermanos, 1925.

Taylor, Richard and Christie, Ian. *The Film Factory: Russian and Soviet Cinema in Documents 1896-1939*. London and New York: Routledge, 2002.

Virágh Anna

Külgazdaság és katonapolitika: adalékok az Egyesült Államok spanyolországi támaszpontjainak finanszírozási kérdéseire (1953-1955)

A jelen tanulmány alcíme az információs társadalom fogalmának hagyományos Fritz Machlup-i értelmezését követve, mely szintén a hidegháború derekán kristályosodott ki, „Egy katonai szerződés tömegmédiái és információs technológiai vetületei” is lehetne, hiszen az 1953-ban az Egyesült Államok és Spanyolország kormánya által aláírt, Madridi Szerződések néven ismertté vált katonai együttműködési szerződéscsomag ratifikálása intenzív (és jórészt negatív) nemzetközi visszhangot váltott ki. A második világháború után Európában egyedüliként fennmaradt fasisztoid Franco-diktatúra a hidegháborús feszültség elmélyülésével fontos szövetségessé vált az Egyesült Államok számára Nyugat-Európa és a Mediterráneum geopolitikai stabilitásának megőrzésében, ám sem a nyugat-európai demokráciák, sem a Szovjetunió, sem az Egyesült Államok közvéleményének egy része nem nézte jó szemmel a két ország közti kapcsolatok szorosabbra fűzését. Emellett a korabeli spanyol propagandának külön kihívást jelentett, milyen módon kommunikálja a spanyol közvéleménynek a szerződések nyilvános részleteit, hogy Spanyolország és az Egyesült Államok egyenrangú feleknek tűnjenek a nemzetközi szinten, és a spanyol autonómiavesztésnek (melyet a szerződések részletei és titkos záradékai egyértelműen jeleztek) még a látszatát is elkerüljék.⁴⁵

Jelen tanulmány az Egyesült Államok és Spanyolország kormánya által 1953 szeptemberében aláírt védelmi megállapodásból, gazdasági segítségnyújtási szerződésből, illetve kölcsönös védelmi támogatási szerződésből álló szerződéscsomagban kodifikált megállapodások egyes finanszírozási részleteit vizsgálja korabeli források, főként a spanyol külügyminisztérium Diplomáciai Tájékoztató Irodája (*Oficina de Información Diplomática*) által összegyűjtött nemzetközi sajtóanyag segítségével. Ezek közül különösen figyelemreméltóak a spanyol támaszpontok építésének problémáiról, többletköltségeiről beszámoló egyesült államokbeli dokumentumok. Emellett a tanulmány rövid áttekintést nyújt arról is, melyek voltak a kétoldalú szerződés

45 María del Rocío Piñeiro Álvarez, *Los convenios hispano-norteamericanos de 1953*, 176-177.

külső szemlélőinek, elsősorban a nyugati demokráciák jellemző reakciói, esetleges ambíciói az egyezményekkel, illetve a katonai támaszpontok építésével, finanszírozásával kapcsolatban. A Madridi Szerződés ilyen jellegű vizsgálata, értékelése azért is érdekes lehet a modern információs társadalom, illetve a kortárs nemzetközi kapcsolatok kontextusában, mert mind a szerződésben résztvevő felek, mind a nemzetközi közvélemény vonatkozásában a dezinformáció, illetve az információ visszatartásának annyi szintjét, árnyalatát tartalmazza, mely korunkban még a legaszimmetrikusabb nemzetközi kapcsolatrendszerekre sem igazán jellemző.

A Madridi Szerződés eredményeként épülő spanyolországi katonai támaszpontok valódi árának, finanszírozásának kérdéseinek és nemzetközi visszhangjának vizsgálata előtt érdemes röviden összefoglalni a katonai támaszpontok, illetve magának a szerződés csomag létrejöttének körülményeit, jelentőségét. A spanyol polgárháború lezárása után a Franco-diktatúra egészen a negyvenes évek végéig változó mértékű, de következetes nemzetközi elszigeteltség közepette konszolidálta hatalmát, és várta a megfelelő pillanatot a rendszer nemzetközi elismerésére (és Francisco Franco tábornok, valamint a propaganda megfogalmazásában, a demokratikus Nyugat jutalmát Spanyolországna a kommunizmus elleni harcban tett jelentékeny szolgálataiért).⁴⁶

A második világháborút követően a demokratikus hatalmak kiterjedt diplomáciai karanténba kényszerítették a fegyveres konfliktusban egyértelműen és aktívan is tengelybarát magatartás tanúsító francoista rezsimet, mely nem nyert felvételt az ENSZ-be, sőt egy 1946 decemberi ENSZ-határozat értelmében a tagországok ugyan nem szakították meg a diplomáciai kapcsolatokat a francoista Spanyolországgal, ám visszahívták nagyköveteiket Madridból, valamint az Európai Újjáépítési Program (az ún. Marshall-terv) segélyeiből sem részesült az ország.⁴⁷ A jórészt elszigetelt, autarchiában veszteglő Spanyolország körül csak a hidegháború első válságos szakaszában, a negyvenes évek végén kezdett enyhülni a diplomáciai bloká. Az Egyesült Államok esetében a koreai háború kitörésével eszkalálódó nemzetközi feszültség, és a feltartóztatás politikájának nemzetközi politikai gyakorlatba való ültetése eredményezte a spanyol-egyesült államokbeli kétoldalú

46 Julio Gil Pecharromán, *La política exterior del franquismo*, 137.

47 Juan Carlos Pereira, *Diccionario de relaciones internacionales y política exterior*, 769.

kapcsolatok felülvizsgálatát és új alapokra helyezését, hiszen a Mediterráneum bejáratát őrző, szilárdan kommunistaellenes politikai berendezkedésű Spanyolország geopolitikai jelentősége hatványozottan felértékelődött.⁴⁸

Ezen reálpolitikai megfontolások eredményeképpen született meg a Madridi Szerződések néven ismert szerződéscsomag, mely ugyan sokban hozzájárult a Franco-diktatúra konszolidációjához és nemzetközi integrációjához, ám jelentőségét a korabeli spanyol diplomácia és propaganda (szintén érthető okokból) nagyban túldimenzionálta. A szerződéscsomag domináns eleme, melyet az Egyesült Államok stratégiai érdekei határoztak meg, a közös használatú katonai támaszpontok létrehozásáról szóló védelmi megállapodás volt, ezt egészítette ki, a védelmi megfontolásoknak szigorúan alárendelve, a gazdasági segítségnyújtási egyezmény, illetve a spanyol fegyveres erők modernizálását szolgáló kölcsönös védelmi támogatási egyezmény.⁴⁹ A szerződésekben foglaltaknak megfelelően spanyol és egyesült államokbeli társfinanszírozásban (ám jórészt egyesült államokbeli tőkéből) légi támaszpontokat, illetve kikötőket alakítottak ki, illetve bővítettek Spanyolország stratégiai pontjain, valamint radarállomások hálózatát hozták létre, melyek névlegesen spanyol lobogó alatt, közös spanyol-amerikai kezelésben működtek egészen 1970-ig, amikor a szerződés megújításakor visszavonták a közös használat klauzúráját, majd 1991-ben az utolsó amerikai csapatokat is kivonták az országból.⁵⁰

A szerződések azonban titkos záradékban rögzítették, hogy az Egyesült Államok stratégiai érdekeit érintő bármilyen fenyegetés esetén a támaszpontok azonnal az Egyesült Államok hadseregének kizárólagos fennhatósága és parancsnoksága alá kerültek, és a spanyol kormány abba is beleegyezett, hogy az Egyesült Államok atomfegyvereket állomásoztasson az Ibériai-félszigeten.⁵¹ Így a szerződéscsomag Spanyolország modern történetének legnagyobb autonómiavesztését kodifikálta, ráadásul éppen egy olyan diktatorikus

48 Ángel Viñas, *En las garras del águila. Los pactos con los Estados Unidos, de Francisco Franco a Felipe González (1945-1995)*, 41.

49 Piñeiro Álvarez, op. cit., 177-178.

50 Lluís Ubeda Peralt, *50 años de de bases militares de los Estados Unidos de América en España*, 8.

51 Piñeiro Álvarez, op. cit., 180.

rendszer beleegyezésével, mely propagandadiskurzusának legsarkalatosabb elemét képezte a haza autonómiája.⁵²

A korabeli spanyol és egyesült államokbeli propaganda és kormánykommunikáció egyértelmű sikerként könyvelte el a szerződések ratifikálását, ám míg az Egyesült Államok esetében mind kormányközeli források, mind a média szabadon kritizálhatta a szerződések kitételeit (és főként az új „barátság”, stratégiai szövetség valódi árát), Spanyolország esetében a rendkívül szigorú és hatékony cenzúra ezt nem tette lehetővé bár a spanyol politikusok és technokraták magánvéleménye sem egyezett minden esetben a kormány hivatalos álláspontjával.⁵³ Az egyesült államokbeli média nagyobb távlati elemzőképességgel rendelkező képviselői, illetve a kormány szakértői egyetértettek abban, hogy a szerződésekkel az Egyesült Államok nem a sajtótermékekben ebben az időszakban oly gyakran emlegetett „hű szövetségesre”, csupán néhány stratégiai pontra, „hosszútávú biztonsági befektetésre” tett szert, bár nagy költségek árán.⁵⁴

Az autarchiából lassan kilábaló Spanyolországban katasztrofális állapotban volt a támaszpontok építését kiszolgáló közlekedési infrastruktúra is, a polgárháború után lassan bővített vasúti hálózat gépparkjának nagy része például még mindig az 1900-as évek elejéről származott. A spanyol cementipar a támaszpontok építőanyagigényének csupán egynegyedét tudta kielégíteni, így a cementet igen költséges tengeri úton kellett a spanyol kikötőkbe juttatni.⁵⁵ Emellett többletköltségekhez vezettek egyéb szerződési kitételek is: szintén a spanyol szuverenitást csorbító titkos záradék garantálta, hogy a támaszpontokon állomásozó egyesült államokbeli fegyveres erőkre kizárólag az Egyesült Államok katonai-és büntetőjogának kötelmei vonatkoznak. Az ebből következő esetleges jogi súrlódások egy részét a spanyol fél egy kevésbé hatékony megoldással igyekezett kiküszöbölni: javaslatukra a szerződés azt is rögzítette, hogy a támaszpontokon kívül az amerikai katonák kizárólag civil viseletben jelenthettek meg, amely mintegy nyolcezer civil öltözet ellentételezését jelentette az Egyesült Államok kincstárának.⁵⁶

52 Jesús A. Martínez, *Historia de España, siglo XX*, 89.

53 *Ibid.*, 92.

54 A spanyol külügyminisztérium archívuma (Archivo del Ministerio de Asuntos Exteriores, a továbbiakban AMAE), L. R. 3038/exp. 3. 'A U.S. News and World Report a spanyolországi támaszpontok építéséről', 1954. január 29., 4.

55 *Ibid.*, 6-7.

56 AMAE L.R. 3586/exp. 7. 'A Madridi Szerződések sajtóvisszhangja az Egye-

Korábban utaltam rá, hogy a spanyol politikai és katonai vezetők egy része sem osztotta teljes mértékben a támaszpontokkal kapcsolatos hivatalos álláspontot, bár véleményüknek érthető okok miatt nem adtak hangot-vagy csak közvetetten. A spanyol kormány tagjainak egy része szintén nem nézte jó szemmel a támaszpontok építése körül virágzó korrupciós ügyleteket, a gyakran áttekinthetetlen, de a nepotizmus és a favoritizmus által meghatározott beszállítói, kivitelezői, alvállalkozói láncokat, hálózatokat. A diktatúra közegében is akadt azonban megoldás az óvatos kritikák megfogalmazására: egyesült államokbeli források szerint a spanyol külügyminisztérium diszkrét kérésére jelent meg 1954 tavaszán az Egyesült Államok madridi nagykövetségének Spanyolországban is nagy olvasottságú hírlevelében a következő, sokatmondó című cikk: *„Etika és protokoll az Egyesült Államokkal fenntartott gazdasági kapcsolatokban”*, mely egyértelműen síkra szállt a korabeli spanyol gazdasági életre jellemző nepotizmus és egyéb, a termelékenységet csökkentő jelenségek ellen, és a kérdéskörben gyakorlati útmutatást is tartalmazott a spanyol gazdasági partnerek számára.⁵⁷

Végezetül röviden ismertetném a nyugat-európai demokráciák legfontosabb reakcióit a Madridi Szerződés kitételével és következményeivel kapcsolatban. A nyugati demokráciák, bár stratégiai érdekeikkel szintén egybevágott egy, a szerződés gazdasági hozzájárulásának segítségével fokozatosan konszolidálódó és szilárd kommunistaellenes elkötelezettségű, kiszámítható Spanyolország jelenléte a nemzetközi erőterben, egyöntetűen kritizálták a szerződés (a korhoz képest meglepően gyorsan kiszivárgott) titkos záradékait. A *Neuer Züricher Zeitung* rámutatott, hogy a szerződésben „több a titkos záradék, mint a nyilvános”. Emellett a francia és a brit lapok is aggodalommal szemlélték az atomfegyverek jelenlétét az Ibériai-félszigeten, és nem zárták ki a lehetőségét, hogy a véleményük szerint megalomán személyiségjegyeket nem nélkülöző Franco tábornok az amerikaiak óvatlansága esetén esetleg saját hatalmi ambíciói megvalósítására használná azokat.⁵⁸ Az NSZK kormánya viszont a németországi támaszpontok jelentőségének, és így USA-szövetséges

sült Államokban’, 1954 december 27., 10-11.

57 AMAE L. R. 3038/exp. 3. ‘A *U.S. News and World Report* a spanyolországi támaszpontok építéséről’, 1954. január 29., 8.

58 AMAE L. R. 3038/exp. 3. ‘A nyugat-európai sajtó a katonai együttműködésről Spanyolország és az Egyesült Államok között’, 1954. június 17.

szerepének csökkenésétől tartott, ám az Egyesült Államok biztosította Bonnt, hogy a feltartóztatás politikájának első védvonalát továbbra is az NSZK-ban marad.⁵⁹

Emellett az ötvenes évek első felére jellemző, a világháborús gazdasági fellendülés kimerülésével jelentkező világgazdasági visszaesésben figyelemreméltó az a jelenség is, hogy az Egyesült Államok és Spanyolország stratégiai, főként a támaszponthálózat kiépítését célzó gazdasági együttműködésében több egyesült államokbeli és nyugat-európai cég is részt kívánt venni, bár a szerződés egyértelműen rögzítette, hogy munkálatok pályáztatásakor főként a spanyol cégeket kell előnyben részesíteni. Az Egyesült Államok cégei olyan kis, néhány százezer dolláros koncessziókat is elfogadtak volna, melyekkel a háborús években nem is foglalkoztak volna. Az Egyesült Államok cégei mellett Dánia, Belgium és az NSZK is jelezte részvételi szándékát az építési munkálatokban.⁶⁰ A szerződés kitételei és a mérsékelt, ám így is számottevő gazdasági érdekeltségeit védő spanyol kormány álláspontja azonban ezt nem tette lehetővé. Így a Madridi Szerződések lényege maradt, amit titkos záradékaiban egyértelműen meg is fogalmaztak az aláíró felek; a Spanyolország részéről túlzott, bár az adott geopolitikai körülmények között elkerülhetetlen engedelményeket tartalmazó egyezménycsomag egészen az 1980-as évekig meghatározta Spanyolország és az Egyesült Államok kapcsolatainak aszimmetrikus jellegét.

FELHASZNÁLT IRODALOM

Martínez, Jesús A. *Historia de España, siglo XX*. Madrid: Cátedra, 1999.

Pecharromán, Julio Gil. *La política exterior del franquismo*. Barcelona: Flor del viento, 2008.

Pereira, Juan Carlos (coord.). *Diccionario de relaciones internacionales y política exterior*. Barcelona: Ariel, 2008.

Piñeiro Álvarez, María del Rocío. *Los convenios hispano-norteamericanos de 1953*. Madrid: Historia Actual Online, 2006. Letöltés dátuma: 2011. január 12. Hozzáférhetőség: <http://www.historia-actual.org/Publicaciones/index.php/haol/article/viewFile/177/165>

59 AMAE L. R. 3038/exp. 3. 'A német sajtó értesülései az atomfegyverek állomásoztatásáról a spanyol támaszpontokon', 1953. november 3.

60 AMAE L. R. 3038/exp. 4. 'A francia sajtó a német és egyéb nyugat-európai kormányok részvételi szándékáról a spanyol támaszpontépítési beruházásokban', 1954. február 12.

Ubeda Peralt, Lluís. *50 años de de bases militares de los Estados Unidos de América en España*. Letöltés dátuma: 2011. január 12.

Hozzáférhetőség: http://www.xarxabcn.net/tabperlapau/premsa/b2/bases_EEUU_Espanya.pdf

Viñas, Ángel. *En las garras del águila. Los pactos con los Estados Unidos, de Francisco Franco a Felipe González (1945-1995)*. Madrid: Crítica, 2003.

A spanyol külügyminisztérium levéltárának dokumentumai:

L.R. 3586/exp. 7. 'A Madridi Szerződések sajtóvisszhangja az Egyesült Államokban', 1954 december 27.

L. R. 3038/exp. 3. 'A *U.S. News and World Report* a spanyolországi támaszpontok építéséről', 1954. január 29.

L. R. 3038/exp. 3. 'A nyugat-európai sajtó a katonai együttműködésről Spanyolország és az Egyesült Államok között', 1954. június 17.

L. R. 3038/exp. 3. 'A német sajtó értesülései az atomfegyverek átlomásoztatásáról a spanyol támaszpontokon', 1953. november 3.

L. R. 3038/exp. 4. 'A francia sajtó a német és egyéb nyugat-európai kormányok részvételi szándékáról a spanyol támaszpontépítési beruházásokban', 1954. február 12.